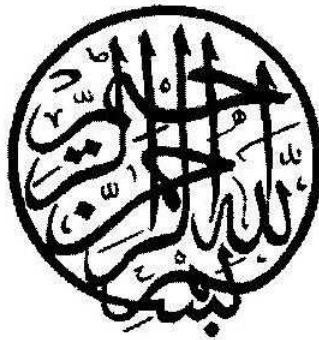

رسائل طبی ابن عمران

تألیف: اسحاق بن عمران

(طیب قرن سوم هجری)

مقدمه و تصحیح:

دکتر احسان مقدس

سرشناسه: ابن عمران، اسحاق، قرن ۳ ق.
عنوان و نام پدیدآور: رسائل طبی ابن عمران / تألیف: اسحاق بن عمران؛ مقدمه و تصحیح احسان مقدس.
مشخصات نشر: تهران: نیلوبرگ، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری: ۱۲۴؛ وزیری.
فروست: طب سنتی؛ ۸
شابک: 978-600-6222-33-2
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
یادداشت: عربی.

موضوع: پزشکی سنتی - - متون قدیمی تا قرن ۱۴.
شناسه افزوده: مقدس، احسان، ۱۳۴۱ - مقدمه نویس و مصحح.
رده بندی کنگره: ۱۳۹۳ ر ۵ ۲ الف ۳ / ۱۲۸ R
رده بندی دیویی: ۶۱۰
شماره کتابشناسی ملی: ۳۹۱۹۶۳۲

انتشارات نیلوبرگ

رسائل طبی ابن عمران

تألیف: اسحاق بن عمران

مقدمه و تصحیح: دکتر احسان مقدس

انتشارات: نیلوبرگ

صفحه آرائی: نیلوبرگ

چاپ: اول - شهریور ۱۳۹۴

شمارگان: ۱۰۰ نسخه

چاپخانه: نسیم

قیمت: ۷۰۰۰ تومان

صحافی: نسیم

ISBN:978-600-6222-33-2

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۲۲۲-۳۳-۲

مرکز پخش

انتشارات نیلوبرگ: موبایل ۰۹۱۲۵۱۰۸۳۸۷

فهرست

۹	مقدمه
۱۱	پیشگفتار
۱۱	زندگی نامه اسحاق بن عمران
۱۳	اهمیت ابن عمران در طب سنتی
۱۴	تألیفات اسحاق بن عمران
۱۹	نسخه خطی مورد استفاده
۲۳	کتاب المایخولیا
۳۱	ذکر أصناف المایخولیا و ضروره
۳۷	ذکر الأعراض اللاحقه لكل صنف من المایخولیا
۴۲	ذکر أصناف الایلمسیا و اعراضها وحده
۴۳	المقاله الثانيه
۴۴	رأس الفن الأول
۴۴	ذکر علاج خاص لصنف صنف من أصناف المایخولیا
۴۶	القول فی تعديل الأسباب الستة
۵۹	ذکر أدویه مختصره
۷۵	کتاب فی الایارجات
۷۵	ایارج لوغادیا الحکیم
۷۸	ایارج ارکاغنیس
۷۹	ایارج جالینوس
۷۹	ایارج تیادرطوس
۸۱	طبیخ الافتیمون
۸۲	ایارج هرمه القدیمه
۸۳	صفه الاطریفل الصغیر
۸۶	شراب افیتمون

٨٧	دهن مُرَقَد
٨٨	مُرَقَد للصحيح و المريض
٨٨	دهن لمن لا ينام
٨٨	شمام ينوم
٨٩	هليلج مربا
٩١	مقاله فى النباتات المستعمله فى الحميه حسب الفصول
٩٥	كتاب العنصر و التّمام
٩٥	حرف الف
٩٨	حرف ب
١٠١	حرف ث
١٠١	حرف ج
١٠٣	حرف ح
١٠٤	حرف خ
١٠٥	حرف د
١٠٦	حرف ر
١٠٧	حرف ز
١٠٩	حرف س
١١١	حرف ش
١١١	حرف ص
١١٣	حرف ض
١١٣	حرف ط
١١٤	حرف ع
١١٥	حرف غ
١١٥	حرف ف
١١٧	حرف ق
١١٩	حرف ك
١٢٤	حرف ل
١٢٤	حرف م

۱۲۶	 حرف ن
۱۲۶	 حرف و
۱۲۷	 حرف هـ
۱۲۸	 حرف ی

www.ketab.ir

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

اسحاق بن عمران پزشک نامدار مسلمان که در قرن سوم قمری می زیست یکی از مفاخر جهان اسلام است که متأسفانه تا کنون در کشور ما گمنام بوده و اطلاعات چندی در باره او موجود نمی باشد. این پزشک نامدار مسلمان مؤلف کتاب مالیخولیا است که مدت شش قرن در دانشگاه های پزشکی اروپا تدریس می شده است و یکی از بهترین کتاب های مستند علمی است که در این زمینه تألیف شده است.

بیماری مالیخولیا نوعی بیماری روحی روانی است که امروزه به نام بیماری «افسردگی شدید» نامیده می شود. این بیماری سالیان دراز است که در جوامع بشری دیده شده است و اولین طبیبی که به این بیماری پرداخته، طبیب یونانی «رופس افسوسی» است که اولین کتاب مستقل در باره مالیخولیا را نوشته است و پس از وی ابن عمران دومین پزشکی است که در تاریخ طب، کتاب مستقلی در باره مالیخولیا نوشته و علاوه بر نقد و تحلیل دیدگاه روفس، اطلاعات جدیدی را به خواننده ارائه می دهد و از روش های درمانی منحصر به فردی که ساخته و پرداخته اطباء مسلمان می باشد پرده بر می دارد. کتاب مالیخولیای ابن عمران در سال ۱۰۷۰ میلادی به زبان لاتینی ترجمه شد و از معدود کتاب هایی بود که پس از اختراع صنعت چاپ در سال ۱۵۳۶م در شهر پازل چاپ و منتشر گردید.

نظر به اهمیت این شخصیت علمی و جایگاه کتاب مالیخولیا در تاریخ طب، نگارنده این سطور با استفاده از نسخه خطی کتابخانه مونیخ اقدام به تصحیح این کتاب، به همراه چهار رساله دیگر ابن عمران نموده و آن ها را در این مجموعه تقدیم خوانندگان محترم می نماید، با این امید که این کار مقبول نظر علاقه مندان قرار گیرد.

من الله التوفيق و عليه التكلان

دکتر احسان مقدس

شهریور ماه ۱۳۹۴

بسم الله الرحمن الرحيم

زندگی نامه اسحاق بن عمران

پزشک نامدار مسلمان که به نام «سم الساعه» نامیده می شد و فواد سزگین معتقد است که این لقب استهزاء آمیزی بود که دیگران بر وی نهاده اند و علت این تسمیه بنا به نظر برخی از محققان تأثیر سریع داروهای توصیف شده از طرف ابن عمران بوده است به طوری که همانند سم فوراً اثر می کرده است و نگارنده بر این گمان است که شاید این تسمیه از طرف مردم عوام کوچه و بازار به وی داده شده باشد و بر خلاف دیدگاه فواد سزگین تسمیه استهزاء آمیزی نبوده است.

ابن جلجل^۱ و ابن ابی اصیبعه^۲ هر دو تأکید می کنند که اصل ابن عمران از شهر بغداد بوده است و تنها سلیم عمار^۳ معتقد است که وی از اهالی شهر سامرا بوده است و شهر سامرا شهری در شمال عراق است که در سال ۲۲۲ قمری توسط معتصم عباسی ساخته شد.

ابن عمران تحصیلات طبی خود را در عراق گذرانده و در نزد پزشکان شاغل در بیت الحکمه و از جمله خاندان بختیشوع فرا گرفت. در آن دوره تاریخی قیروان پایتخت ایالت افریقیه بوده و در کنار آن جزیره سیسیل نیز با عنایت و توجه امرای اُغلیبان از رشد علمی زیادی برخوردار بودند و گفته می شود که ابن عمران برای اولین بار در سال ۲۶۱ قمری بنا به دعوت «امیر ابراهیم ثانی» (ابراهیم بن احمد بن احمد بن الأغلب) که می خواست او را طبیب مخصوص خود گرداند، از بغداد عازم قیروان شد و همان طور که مورخ تونس حسن حسنی عبدالوهاب اظهار می کند ابن عمران اولین طبیب برجسته و وسیع العلم و آشنا به امور طبی بود که به شمال آفریقا سفر می کرد و همگان به علت درمان های سریع وی به او لقب «سم الساعه» داده بودند.

شاگردان زیادی در نزد ابن عمران، پزشکی آموختند و از جمله آنان : فرزندش علی، زیاد بن خلفون، اسحاق بن سلیمان معروف به اسرائیلی و ابوبکر محمد بن جزار و ابوسعید صقلی را می توان نام برد.

۱. ابن جلجل، طبقات الاطباء و الادباء، ص ۸۴.

۲. ابن ابی اصیبعه، عیون الانباء فی طبقات الاطباء، چاپ دار الفکر بیروت، سال ۱۹۵۷، ص ۵۸.

۳. بن احمد قویدر، من تراث الطب الاسلامی، اسحاق بن عمران و مقاله فی المالیخولیا نمودجاً، اصدرات لجنة البحث و الدراسة فی التراث النفسی، المجلد ۴، عام ۲۰۱۳ م، ص ۷.

سلیمان بن حسان معروف به ابن جلیجل در باره او چنین می گوید^۱: اسحاق بن عمران، پزشک مسلمان و بغدادی الاصل که در دوران حکمرانی زیاده الله بن الأغلب تمیمی و بنا به درخواست او به آفریقیه مسافرت کرد و قبل از رفتن سه شرط تعیین کرد که متاسفانه زیاده الله بن الأغلب بدان ها عمل نکرد. زیاده الله در بدو رود برایش شتری به همراه هزار دینار نققه و امان نامه ای به خط خود نوشت که هر گاه اسحاق درخواست بازگشت به وطن خود نماید، با آن موافقت نماید. و بدین گونه بود که اسحاق بن عمران به قیروان رفت و شهرت فراوانی در سرزمین های غرب آفریقا بدست آورد. وی فردی آگاه و طبیعی ماهر در ترکیب داروها و تشخیص علل بیماری ها بود و همیشه در هنگام غذا خوردن زیاده الله بن الأغلب حاضر می شد و او را راهنمایی می کرد که چه بخورد و یا از خوردن چه غذایی خودداری کند، تا این که روزی طبیعی یهودی از اندلس به دربار پیوست و هنگامی که مشاهده کرد که اسحاق بن عمران، امیر را از خوردن برخی غذا ها باز می دارد، اظهار نمود که این کار نابجایی است و نیازی به این همه دقت و وسواس نیست، و زیاده الله بیماری آسم داشت، و روزی در محضر او ماست آوردند و زیاده الله می خواست از آن ماست بخورد ولی اسحاق او را از خوردن آن بازداشت ولی طبیب یهودی اظهار نمود که خوردن ماست برای وی ضرری نخواهد داشت، پس زیاده الله از آن ماست خورد، و در نیمه های شب دچار تنگی نفس شد و نزدیک بود هلاک شود، پس کسانی را به دنبال اسحاق فرستاد و از او درخواست کرد تا وی را درمان کند. اسحاق گفت: من درمانی برای او ندارم، چرا که قبلاً او را از این کار بازداشته بودم، پس مبلغ پانصد دینار را به عنوان دستمزد درمان به او پیشنهاد کردند و سپس آن را به هزار دینار رساندند، و او پذیرفت که در قبال دریافت هزار دینار او را درمان کند، و دستور داد که برایش بیخ آماده کنند و سپس به امیر دستور داد که مقدار زیادی از بیخ را بخورد و چون اندرون وی از بیخ پر شد، او را ناچار کرد تا استفراغ کند، پس تمامی ماست های خورده شده که به صورت لخته های پنبری درآمده بود از بدن وی بیرون آمد.

آنگاه اسحاق گفت: ای امیر! اگر این ماست به درون کانال های ریوی تو راه یافته بود و در آن مستقر شده بود منجر به هلاک شما بر اثر بیماری آسم می شد، ولی من آن را قبل از رسیدن به ریه ها بیرون آوردم.

زیاده الله از این رفتار اسحاق خشمگین شد و گفت که اسحاق در اولین برخورد جان مرا با هزار دینار معاوضه کرد، پس مقرری او را قطع کنید.

اسحاق بن عمران چون دید که مقرری وی قطع شده است به محله‌ای بزرگ از محله‌های قیروان رفت و در آن جا یک صندلی و مقداری کاغذ و یک دوات گذاشت و شروع به معاینه بیماران و نوشتن نسخه برای آنان کرد و در قبال آن دستمزدی نیز می‌گرفت و چندی نگذشت که به امیر خبر دادند که اسحاق بن عمران از این راه ثروتی به هم رسانده است، پس دستور داد او را دستگیر و زندانی کنند، اما مردم در زندان نیز به وی مراجعه می‌کردند، پس ناچار شد که شبانه او را از زندان بیرون آورد، و چون امیر کوتاه فکر و کم عقل بود بر اسحاق خشم گرفت و دستور داد که دو رگ دستان او را بگشایند و سپس او را آنقدر نگاه داشتند تا بر اثر خون‌ریزی درگذشت، سپس دستور داد جنازه او را به دار آویزند و جنازه وی تا مدت طولانی بر دار بود، تا آن جا که پرنده‌گان در اندرون وی لاشه گزیدند.

گویند چون امیر دستور رگ گشودن وی را داد.

اسحاق به او گفت: تو ادعا می‌کنی که سرور عرب‌ها هستی و این در حالی است که تو سرور آنان نیستی، و من مدت طولانی است که به تو دارویی خورانده‌ام که باعث زوال عقل تو می‌شود.

این سخن در امیر تأثیر بسیاری گذاشت و چندی نگذشت که دوباره به مالیخولیا مبتلا شد و عاقبت در سال ۲۹۶ قمری در اثر بیماری درگذشت.

همان طور که گفته شد ابن عمران برای اولین بار در سال ۲۶۱ قمری وارد قیروان شد و مدتی را در این شهر به عنوان طبیب ابراهیم ثانی مشغول بود، اما دقیقاً مشخص نیست که وی در سفر اول خود چه مدت در قیروان اقامت داشته است و همچنین مشخص نیست که در چه زمانی به بغداد بازگشته است اما به هر حال، سال‌ها بعد یعنی در سال ۲۹۰ قمری مجدداً از طرف زیاده الله بن الأغلب که مدت شش سال یعنی از سال ۲۹۰ قمری تا ۲۹۶ قمری حکمران قیروان بوده است به قیروان فراخوانده شده است تا بتواند بیماری مالیخولیای امیر را درمان کند، و با عنایت به این که وی احتمالاً در سال ۲۹۳ قمری کشته شده است، پس باید گفت که وی در سفر دوم، مدت کمی در قیروان سکونت اختیار کرده باشد که حداکثر سه سال بوده است.

اهمیت ابن عمران در طب سنتی

ابن عمران یکی از پزشکان پیشیناز در عرصه طب بود که نوآوری‌های فراوان وی باعث شد که پزشکان بعد از وی، از رهنمودهای وی استفاده کنند به طوری که بنا به گفته فواد سزگین «رازی در الحاوی خود از اسحاق نقل قول می‌کند، بی آن‌که نام کتاب‌های او را یادآور شود. این نقل قول‌ها، که به هر دو نوع تألیفات اسحاق مربوط می‌شود. در باره‌ی داروها و در باره‌ی غذاهاست.

نقل قول های مربوط به غذا در الحاوی عبارتند از: ۸۹، ۱۳۴، ۱۴۲/۳؛ ۱۷۰/۵؛ ۲۲۲، ۲۲۴؛ ۷۵/۶؛ ۱۵۴، ۱۹۸؛ ۱۶۲/۸؛ ۲۰۳/۱۱؛ ۱۷۶/۱۴.

نقل قول های مربوط به داروها در الحاوی: ۸۹/۲، ۱۳۵، ۹۰؛ ۵۷، ۱۱، ۱۰۸، ۱۹۱/۴؛ ۶۸/۱۷؛ ۱۱۸، ۷۶/۱۶؛ ۱۲۱، ۸۲/۱۳؛ ۱۳۸، ۹۸، ۹۷/۷؛ ۱۹۱، ۱۸۷/۹؛ ۹۶، ۹۷، ۳۱۷، ۳۰۸/۷
وی همچنین نقش بزرگی در توسعه و انتشار پزشکی در شمال آفریقا داشت و اطلاعات وسیع او در دارو شناسی و ترکیب نسخه های دارویی باعث شد که چند قرن بعد ابن بیطار در هنگام نگارش دائره المعارف دارویی خود که «جامع المفردات فی الادویه و الاغذیه» نام داشت مطالب فراوانی را از وی نقل کند.

سهم وی را در پزشکی مغرب زمین بیشتر باید مربوط به کتابی دانست که در باره مالیخولیا نوشته و قسطنطین آفریقایی آن را به خود نسبت داد و بعدها در ترجمه و چاپ لاتینی در سال ۱۵۳۶م به روفوس منسوب شد.

تالیفات اسحاق بن عمران

تالیفات طیبی اسحاق بن عمران حدوداً شامل شانزده مقاله و کتاب است و برخی را ابن گمان است که ابن عمران تالیفات فلسفی نیز داشته است اما حقیقت اینست که تا کنون نوشته و یا مقاله ای فلسفی از وی برجای نمانده اند. بیشتر آثار طیبی ابن عمران از بین رفته است و تنها یکی دو کتاب و مقاله وی به صورت کامل به دست ما رسیده است. در زیر با استفاده از منابع موجود تلاش می شود که آثار و تالیفات ابن عمران معرفی شود.

۱.المقاله فی المالیخولیا

این مقاله در باره نوعی بیماری روحی روانی است که در بین اطباء طب سنتی به مالیخولیا معروف بوده است و همان طور که قبلاً ذکر شده، علت اصلی سفر ابن عمران به قیروان درمان حکمران آن زیاده الله بن أغلب بود که به همین بیماری مبتلا بود. بنا به نقل ابن ابی اصیبعه در عیون الانباء فی طبقات الأطباء، طیبی قبل از ابن عمران، کتابی مستقل در این زمینه ننوشته است. از این کتاب تا کنون سه نسخه خطی شناخته شده است که عبارتند از^۱:

الف. نسخه خطی کتابخانه مونیخ به شماره ۲-805 (برگ ۱۲۰-پ-۸۹، قرن دهم هجری).

ب. نسخه خطی حلب، نحاس (نگاه کنیده: سباط، فهرس، ذیل، ۴۹، ش ۲۸۸۸).

ج. نسخه خطی تونس، کتابخانه حسن حسنی (نگاه کنید، فهرست، ص ۲۶۵).

این کتاب تا کنون به دو زبان لاتینی و آلمانی ترجمه شده است. ترجمه لاتینی (منحول) از کنستانتین آفریقایی، که بعدها به روفس منسوب گردید و در سال ۱۵۳۶م در شهر بازل چاپ و منتشر شد. البته در سال ۱۹۷۶م «کارل گاربرس» این کتاب را مجدداً در هامبورگ چاپ و منتشر کرد و عنوان کتاب چنین است: «مقاله فی المالیخولیا و کتاب قسطنین آفریقایی در باره مالیخولیا»، چاپ تطبیقی - انتقادی به زبان های عربی و لاتینی در کنار یکدیگر، همراه با ترجمه آلمانی، مقدمه و فهرست نسخه های بدل های داروها به عربی و لاتینی.

البته در سال ۱۹۰۳ «بوم»، مقاله ای تحت عنوان «یکسانی مقالات اسحاق بن عمران و قسطنین آفریقایی در باره مالیخولیا» در مونیخ منتشر کرد.

این مقاله در سال ۲۰۰۹م توسط راضی الحجازی و عادل العمرانی با مقدمه و تحقیق در ۱۲۲ صفحه توسط المجمع التونسی للعلوم و الأدب و الفنون و بیت الحکمه در کشور تونس چاپ و منتشر شده است.

همان طور که ذکر شد کنستانتین آفریقایی در سال ۱۰۷۰م این کتاب را به لاتینی ترجمه کرده و تألیف آن را به خود نسبت داده و آن را به عنوان *de melancholia libri duo* منتشر کرد، و این کتاب به مدت شش قرن در دانشگاه های پزشکی اروپایی تدریس می شد تا این که عاقبت پژوهشگری به نام «ابوبکر بن یحیی» با مقایسه دو متن عربی و لاتینی کتاب به این مسأله پی برد، و اما علت نسبت کتاب به طیب یونانی روفس افسیسی اینست که ابن عمران در مقدمه کتاب خود می گوید که قبل از وی تنها «روفس افسیسی *Rufus of Ephesus*» کتابی در باره مالیخولیا نوشته است و در آن اطلاعات نسبتاً جامعی در باره بیماری آورده است، اما وی فقط یک نوع خاص این بیماری را به «مالیخولیای شراسیفی» معروف است مورد بحث قرار داده و سایر موارد مالیخولیا را مورد بحث قرار نداده است و اما جالینوس به صورت پراکنده در تألیفات خود توضیحاتی در باره مالیخولیا داده است ولی کتاب مستقلی در این باره ننوشته است.^۱

۱. بن احمد قویدر، من تراث الطب الاسلامي، اسحاق بن عمران و مقاله في المالیخولیا نموذجاً، اصدارات لجنة البحث و

الدراسة في التراث النفسي، المجلد ۴، عام ۲۰۱۳م، ص ۱۰.

۲. مقاله‌ای در باره غذا

این مقاله به نام‌های مختلف ذکر شده است و عادل بکری نام این مقاله را به صورت « فی النباتات المستعملة فی الحمية حسب الفصول » نیز ذکر کرده است که احتمالاً این تسمیه از طرف ناسخ مقاله و با توجه به محتوای آن صورت گرفته است، و به نظر می‌رسد از تسمیه فواد سزگین به عنوان «مقالة فی الغذاء» مناسب‌تر باشد. البته ابن عبد ربّه در العقد الفرید، این رساله را «کتاب إسحاق بن عمران إلى بعض اخوانه» نامیده است.

اسحاق بن عمران این مقاله را برای یکی از دوستان خود نوشته است و فواد سزگین در باره نسخه‌های خطی این مقاله چنین می‌گوید: «نسخه بحیره، کتابخانه ی ر. خیری (در مجموعه، گ ۱۷۳-۱۶۷، ۹۹۳ هجری، نگاه کنید: مجله معهد المخطوطات العربیة، ۶/۶۳)، رونوشتی عکسی از آن در قاهره، دارالکتب ۵۶۳۶ ل (نگاه کنید فهرست، ذیل، ۱/۴۶۴. قس: مجله معهد المخطوطات العربیة، ۵/۳۰۷) قسمتی از آن در عقد الفرید ابن عبد ربّه، ۶/۳۳۴-۳۳۲. به احتمال نقل قول موجود در قطب السور اثر الرقیق النذیم، ص ۲۳۶-۲۳۳، مربوط به همین کتاب است.^۱ این مقاله توسط دکتر عادل بکری در تابستان سال ۱۹۹۲م در مجله المورد چاپ و منتشر شده است.^۲

۳. کتاب الثمار

این کتاب در حقیقت گزیده‌هایی از نوشته‌های مختلف جالینوس است و تنها یک نسخه خطی از آن در کتابخانه ایاصوفیه به شماره ۳۵۳۹ موجود است (گ ۱۰۳-۹۹، قرن ششم هجری، نگاه کنید: ریتر - والتسر، ۸۳۱).

۴. کتاب العنصر و الثّمام

ظاهراً بنا به نقل ابن ابی اصیبعه نام کامل آن «کتاب العنصر و الثّمام فی الطب» است و کتابی در مبحث داروسازی است که ابن بیطار در کتاب «الجامع فی الأدوية المفردة» مطالب زیادی از آن نقل کرده است که بنا به گمان فواد سزگین افزون بر ۱۵۰ نقل قول از همین کتاب است.

۱. منبع قبلی، ص ۳۶۱.

۲. مقال «فی النباتات المستعملة فی الحمية حسب الفصول» تألیف اسحاق بن عمران البغدادي، تحقیق الدكتور عادل البکری، مجله المورد، صیف عام ۱۹۹۲، العدد ۸۲، الصفحة ۵۶-۵۹.

نسخه کتاب فی العقاقیر بدون ذکر نام مؤلف در کتابخانه بورسه، خراجچی به شماره (۷) ۱۱۲۶ (برگ ۱۹۲ پ- ۱۲۵، ر، ۸۰۵ هجری) احتمالاً بر پایه همین کتاب تألیف شده است.

۵. مقاله در باره نسخه پیچی

این مقاله بدون عنوان و ناقص بوده و نسخه ای از آن در کتابخانه اسکوریال اسپانیا به شماره (۵) ۸۸۷ (برگ ۴۰-۲۵) نگهداری می شود و فواد سزگین معتقد است که این مقاله احتمالاً بخشی از العنصر و التمام باشد.^۱

نگارنده مقاله ای را در نسخه خطی کتابخانه مونیخ به شماره ۸۰۵، در شش برگ یافته است که حاوی نسخه های متعددی از داروهای خواب آور است و در انتهای کتاب مالیخولیا و کتاب ایارجات آمده است و در لا به لای مقاله تصریح شده است که نسخه های مذکور تألیف اسحاق بن عمران است. مقاله مذکور کامل به نظر می رسد و ظاهراً افتادگی ندارد. البته نگارنده نتوانست به نسخه اسکوریال دست یابد و این احتمال وجود دارد که نسخه کتابخانه مونیخ همان نسخه کتابخانه اسکوریال و یا بخشی از آن باشد.

۶. کتاب فی الفصد

ظاهراً از این کتاب تا کنون فقط یک نسخه خطی دیده شده است که مشخصات آن چنین است: حلب، نحاس (نگاه کنید: سباط، فهرس، ذیل ۴۹، شماره ۲۸۸۹).

۷. کتاب فی النبض

ابن مطران در کتاب بستان الأطباء از این کتاب یاد می کند و مشخصات تنها نسخه خطی آن چنین است: حلب، نحاس (نگاه کنید: سباط، فهرس، ذیل ۴۹، شماره ۲۸۹۰).

۸. کتاب فی الایارجات

این کتاب در باره داروهایی است که به صورت شربت هستند، و ابن عمران این کتاب را برای «زیاده الله بن أغلب» حکمران قیروان نوشته است و این کتاب مأخذ اصلی رازی برای تألیف کتابی در همین موضوع بود. نسخه خطی منحصر به فرد این کتاب در کتابخانه مونیخ به شماره

805 نگهداری می‌شود و پس از کتاب مالیخولیا آورده شده است و ظاهراً فهرست نویس تصور نموده است که این بخش در واقع قسمتی از کتاب مالیخولیا است و این در حالی است که کتاب مذکور در پی کتاب مالیخولیا آمده است و کتاب مستقلی می‌باشد.

فواد سزگین احتمال می‌دهد که رساله‌ی بی عنوان و ناقص اسحاق بن عمران در کتابخانه اسکوریال اسپانیا همین رساله باشد.^۱

۹. کتاب الحبن

کتابی در باره بیماری استسقاء است و ابن ابی اصیبعه از آن به نام «مقاله فی الاستسقاء» یاد کرده است. از این کتاب مطالبی در «تلخیص» اثر مروان بن جناح (برگ ۵۷، ۶۰، ۷۱، ۱۱، ۲۴، ۲۶، ۳۶) نقل شده است.^۲

۱۰. کتاب المصباح

کتابی طبی است که از آن در «تلخیص» اثر مروان بن جناح (برگ ۴۱، ۵۸) مطالبی نقل شده است.^۳

۱۱. کتاب الأدویه المفردة

که ابن ابی اصیبعه این کتاب را نام برده است و نگارنده این سطور را گمان بر اینست که کتاب مذکور همان کتاب العنصر و التمام است که قبلاً در باره آن سخن رفت.

۱۲. مقاله فی علل القولنج و أنواعه و شرح أدویته

این مقاله نشان می‌دهد که ابن عمران قبل از محمد بن زکریای رازی و شیخ الرئیس ابن سینا مقاله‌ی منفرد به این موضوع اختصاص داده است و شاید وی اولین کسی باشد که در بین اطباء مسلمان مقاله‌ای مستقل به این موضوع اختصاص داده باشد. متأسفانه نسخه‌ای از این مقاله تا

۱. منبع قبلی، ص ۳۶۲

۲. منبع قبلی، ص ۳۶۲

۳. منبع قبلی، ص ۳۶۳

کنون شناسایی نشده است. ابن ابی اصیبعه نقل می کند که ابن عمران این مقاله را به خواهش شخصی به نام «عباس» که وکیل ابراهیم بن الأغلب بود نوشته است.

۱۳. کتاب فی البول

بر طبق آرای بقراط و جالینوس و دیگران.

۱۴. کتاب فی الشراب

که ابن عمران در این کتاب اقاویل بقراط در باره شراب و همچنین اظهارات جالینوس در مقاله سوم کتاب تدبیر الامراض الحاده و ما ذکر فیها من الخمر را گرد آورده است. و به نظر می رسد «کتاب جمع فیہ اقاویل جالینوس فی الشراب» نیز همین کتاب باشد.

۱۵. کلام فی بیاض المعدة و رسوب البول و بیاض المنی

ظاهراً کتابی در باره رسوب ادرار و سفیدی رنگ منی می باشد.

۱۶. نزهة النفس

از محتوای این کتاب اطلاعی در دست نیست.

۱۷. مقاله فی الابانه عن الاشياء التي يقال إنها تشفى السقام

فواد سزگین نامی از این مقاله مختصر نبوده است و ابن ابی اصیبعه نقل می کند که ابن عمران آن را برای طبیبی به نام «سعید بن توفیل» نوشته است و شامل نوادر و لطایف طبی بود.

نسخه خطی مورد استفاده

نگارنده با استفاده از نسخه خطی کتابخانه مونیخ به شماره 2-805 (برگ ۱۲۰ پ-۸۹ پ، قرن دهم هجری) توانست متن کتاب المالخولیا و کتاب فی الایارجات و صفه الاطریقفل الکبیر را تصحیح و تقدیم نماید. نسخه مذکور نسخه ای بسیار خوان بوده و به خط نسخ و با جوهر مشکی نوشته شده و عناوین شنگرف می باشد. ناسخ آن ظاهراً از نسخه ای بسیار قدیمی رونویسی کرده و به همین علت رسم الخط عربی آن قدیمی است. ظاهراً ناسخ آشنایی چندانی با داروهای گیاهی

نداشته است و به همین علت نام گیاهان دارویی را بعضاً به صورت نادرست نوشته است و یا این که در جاهای مختلف کتاب آن را با رسم الخلط متفاوت نوشته است.

نگارنده سطور با توجه به این که برای تصحیح و مقاله، نسخه دیگری از کتاب مالیخولیا و کتاب ایارجات در دست نداشت به ناچار از روی همین نسخه منحصر به فرد، برخی از اصلاحات را اعمال نمود و معنی برخی از واژه های دشوار را با استفاده از فرهنگ های لغت عربی در ذیل صفحات آورد.

اما مقاله فی الغذاء با استفاده از متن تصحیح شده این مقاله توسط آقای عادل البکری در مجله المورد تقدیم می شود و گزیده های کتاب «العنصر و التمام فی الطب» نیز با استفاده از کتاب «الجامع لمفردات الأدوية و الأغذية» ابن بیطار جمع آوری شده است. به این امید که روزی نسخه کامل کتاب العنصر و التمام در یکی از کتابخانه های جهان پیدا شود و بتوان آن را به صورت کامل تصحیح و منتشر کرد.

ما يستعمل من ذلك الادهان بالزيتق واللبان لما فيهما من الحرارة وكيس
اذا كان من السن سن الشفوخة يغلب عليه على الاعضا اليسر مع
البرد فاما المروحات في فصول السنة فينبغي ان يستعمل في كل واحد
منها ما قام مزاج الفصل وخالفه فيخرج في الصيف بالادهان
الباردة مثل دهن البنفسج والورد والينوفز وفي الشتاء بالادهان
الحارة مثل دهن الخلق والزيتق واللبان وفي الربيع والخريف
بالادهان المعتدلة مثل دهن الفيري ودهن الاقحوان ودهن
البابونج فهذا كان فيما امر به في المروحات . تمت المقالة
السادسة وبها تم جمیع الكتاب وكمل لتسطا ابن لوقا . والله الحمد
كافيا ومعينا

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين

مقالة في الما ليغوليا

هذا كتاب مختصر وضعه استحق ابن عمران الشطليب في هذا المرفوع
بالماليغوليا وهو الرسمى السداوى تذكرة على نفسه بما عساه
ان يتروى من النسيان سيما عند دونه من الشفوخة التي كان الاصل
يسميا ام النسيان . ورجعت لمن يظرفيه من محبي الطب وابينا
الحكمة . قال استحق ابن عمران لما قرأ احد من الاول في الما ليغوليا كتابا
رضيا ولا كلاما شافيا في هذا المرض لا الرجل من المتقدمين يقال
له روفس لا قيسى وهذا الرجل وان كان وضع في هذا المرض
كتابا فيد متالتان احتشد في جميع عقله ولحسن وجاد في
البحث عنه وعن عوارضه وطرق معالجته فانه انما خصص بصانعة

من